

EDEBİ ESERDE POETİK SÖYLEVİN ÜSLUP ÖZELLİKLERİ

The Stylistic Features of Poetic Discourse in the Literary Work

Yo'ldosh SOLIJONOV*

Özet

Edebi eserlerdeki konuşma cümlelerinin üslup özellikleri ile ilgili çalışmalarda söylevin çeşitleri, tipleri ve türlerinin değerlendirilmesi önemlidir. Özbek edebiyatının kendine özgü yönü, poetik söylevin tip ve türlerine göre belirlenir. Son dönemlerde ortaya çıkan eserler edebi söylev şekillerinin çeşitliliği ile dikkati çekmektedir. Halk dilinin konuşma biçiminden yararlanma, yazar ve kahraman konuşmasının karışması, polifonik söylev tarzının farklı çeşitlerinden faydalanma gibi hususlar çağdaş Özbek edebiyatının poetik özelliklerini belirlemektedir. Özbek edebiyatındaki konuşma cümlelerinin şeklen şöyle sınıflandırılması gerektiği kanısındayız: Tek sesli; iki sesli; çoksesli konuşma. Ahenk bakımından: düz ahenk; coşkulu; hitabete dayalı konuşma. Cümlelerin yapısal özellikleri bakımından: kesik, darplı, ritmik konuşma. Leksik açıdan: eski ve yeni unsurlarla zenginleştirilmiş konuşma. Bilinçaltı aktarımında iç konuşma. Yazar ve kahraman konuşmasına eklenen başkasının sözü veya konuşmasından parça.

Anahtar Kelimeler: Özbek edebiyatı, poetik söylev, edebi söylev türleri.

Abstract

In the studies related to the style of speech in a literary work, it is important to evaluate the varieties, types, and kinds of discourse. The unique aspect of Uzbek literature is determined according to the type and kind of poetic discourse. Recent literary works are remarkable for the variety of forms of literary discourse. The exploitation of colloquial forms of speech, interference of the author to the character's speech, usage of different kinds of polyphonic discourse are some of the features that determine poetic discourse of modern Uzbek literature. We believe that the forms of speech in Uzbek literature should be classified as follows: single voice, two-voice, multiple voice speech. In terms of the rhythm: plain; enthusiastic; oratory-based speech. In terms of the structure: cut, stressed, rhythmic speech. In terms of the lexis: speech enriched by the old and new elements.

Key Words: Uzbek literature, poetic discourse, kinds of literary discourse.

* Doç. Dr., Fergana Devlet Üniversitesi Öğretim Üyesi (Özbekistan) El-mek: yuldash.solijonov@mail.ru

Toplum tefekkürünün değişmesi ve yenileşmesinde hibir etken edebiyat kadar geniş imkânlaraya sahip değildir. Bu açıdan bakılırsa, XXI. yüzyıl insan tefekkürünün gelişmesinde, kültürel değişimlere yüz tutmasında edebiyatın belirli bir yeri vardır. 1991'de Milli bağımsızlığın ilanından sonra Özbek edebiyatı, çağdaş anlayışlar doğrultusunda gelişmesini başarıyla sürdürmüştür. Bu tarihten sonraki dönem için "Bağımsızlık dönemi edebiyatı" tabiri kullanılmaktadır. Bu dönemde edebiyatta genel olarak insanın manevi değerlerine, iç dünyasına doğru yönelme başlamıştır. Bağımsızlık dönemi edebiyatının ilk eserleri değişen siyasi, sosyal ve kültürel çevrenin etkilerini taşımaktadır. Yazarlar siyasi baskılar sonucu edebiyat dilinde yaygınlaşan yabancı söz ve kavramlardan arındırılmış eserler yazmaya çalışmıştır. Bu durum içinde yaşadığımız için pek hissedilmiyor olabilir. Aslında, yenilenen edebiyat, XX. yüzyılın başlarındaki yenileşme hareketlerini andıran büyük bir çalışmayla ortaya çıkmıştır. Bilindiği gibi, XX. yüzyılın başlarında dilde sadeleşme hareketi gerçekleşmeye başlamış, aruz bırakılıp hece ölçüsüne geçilmiş, şiirde ve nesirde toplumun her kesiminden gelen sanatçılar sayesinde konular zenginleştirilmiştir. Özbek edebiyatı bu dönemde gerçekçi bir anlayışla ilerlemeye başlamıştır. Sovyet yönetiminin kuruluşuyla, toplumsal yapının diğer öğelerinde de görüldüğü gibi edebiyatta da bir takım değişimler olmuştur. Bunlarla birlikte kolektif çiftçilik sistemine geçiş çabaları, II. Dünya Savaşı ve ardından gelen çeşitli politik ve sosyal uygulamaları topluma tanıtmak ve benimsetmek görevi o dönemin sanatçılarına düşmüştü. Yazar ve şairler, siyaset ile halk arasında bir köprü olmuş, toplumsal değişimleri hissedilir bir biçimde etkilemiştir. Çünkü edebiyat dokunaklı söz ve timsaller vasıtasıyla toplumun tefekkür ve maneviyatında ciddi değişimleri ortaya çıkarma gücüne sahiptir. Bunun gerçekleşmesi için ilkönce sanatçının her açıdan özgür olması gerekir. Hangi konuyu kaleme alması, ne tür sorunu dile getirmesi ve toplumun hangi katmanına mensup karakteri seçmesinde bağımsız olması şarttır. Yüz yıla yakın bir dönemde teorik olarak var ama uygulamada olmayan böyle bir "özgürlük" yazarlarımızı zorunlu denetimler altında çalışmaya mecbur bırakmıştı. şair ve yazarlar içinde bulunduğu toplumun sorunlarını dile getirmekle birlikte genel ideoloji doğrultusunda çözüm yolları sunmakla mükelleftiler. O dönem sanatçılarının eserlerinde ve icâdi faaliyetinde bireysellik yoktur. Her şey kolektiftik çerçevesinde gerçekleşmeye mahkûmdu. Milli bağımsızlık bu zorunlulukları ortadan kaldırdı. Edebiyat denilen söz sanatı gerçek özgürlüğüne kavuştu. Bununla ilgili çeşitli yasalar gündeme geldi. Netice olarak, edebiyat ciddi ve ileriye yönelik değişimlere yüz tuttu.

Bilindiği üzere, roman, hem bir somut gerçekliğin hem de soyut bir hayal gücünün ürünüdür. Romanda yazarın hayal gücü, sanatçı kişiliği, görgü ve bilgisiyle, zengin duygu ve düşüncesıyla yaratılan bir yaşam ortamı anlatılır. Romancı, okuyucuyu etkilemek, okuyucunun ruhunda bir yankı uyandırmak amacındadır. Roman, yazardan bir yüzüğün halkasına dünyayı sığdırabilmeyi ve büyüleyici bir tarzda tasvir etmeyi talep eden yazı türüdür. Roman yazmaya başlayan yazarın aynı anda hem kuyumcu, hem marangoz hem berber, hem mimar, hem de filozof olması gerekir. Romanda her şeyden önce sorunu belirlemek önemlidir. Roman, epik türün en büyük alt türü olduğundan, kaleme alınan sorun da her zaman, her şeratte güncelliğini korumalı, çağdaşlığını kaybetmemelidir. Hayat, insanoğlunun önüne her geçen gün yeni sorunlar çıkartır. Bu

sorunlar veznine göre ağır ya da hafif; kapsamına göre geniş ya da dar; önemine göre değerli veya değersiz; içeriğine göre geçici ya da kalıcı; yönüne göre genel ya da özel olabilir. Önemli olan yazarın seçme yeteneği, ifade mahareti ve toplumla özdeşleştirme yetisidir. Çünkü insan, toplumun bir vidası olduğundan onunla ilgili sorunlar doğal olarak diğer mekanizmaların normal çalışmasını etkileyecektir. İşte bu nokta-i nazardan bizim incelediğimiz eserlerin çoğu ortaya konulan sorunun roman şartlarına uygunluğu, güncelliği, çağdaşlığı ile dikkate değer eserlerdir. Bununla birlikte söylemek gerekir ki konulan sorunun çözümü her romanda kendine özgüdür. Doğal olarak, bu sorun yazarın dünyaya bakış açısı ve eserindeki karakterlerle ilgili detayları ne derece yakından bildiği ile ilgilidir. Yazar, eserinde kaleme aldığı karakterlerin meslekleriyle ilgili detaylı araştırma ve gözlemlere yapmak zorundadır. Ta ki onun eserlerinde kuyumcunun kabiliyeti, marangozun mahareti ve filozofun feraseti hissedilsin. Eserlere bu açıdan yaklaşırsak, günümüz Özbek edebiyatının başarı ve noksanları ortaya çıkar.

Edebi eserin poetik esasını oluşturan özelliklerinden biri, konuşma cümleleridir. Edebiyat bilimcisinin incelemesi gereken konulardan biri de eserdeki konuşma cümlelerinin tipleri, türleri, içeriği ve biçim özellikleri olmalıdır.

Ünlü Rus edebiyat bilimcisi M. M. Bahtin, Dostoyevski'nin eserlerinin poetik özellikleri ile ilgili monografisinde edebi söylevi üç tip ve on dört tür olarak sınıflandırmıştı (Bahtin: 2002: 211-212). Onun sınıflandırmasına göre yazar ve kahramanlar konuşmasından oluşan birinci ve ikinci tipler tek sesli olup, başkasının sesi dâhil edilmemektedir.

Bazı edebi eserler metninde öyle durumlar da gözlemlenir ki Bahtin bunu şu şekilde açıklar: “Yazarın kendi amacını açıklaması için başkasının konuşmasından, sözlerinden de istifade etmesi mümkün ve böylece yazar, kendi konuşmasının sınırlarını genişletir, yeni anlamlarla zenginleştirir. Neticede bir sözcükte iki anlam, iki ses ortaya çıkar. Kinayeli söz, üslup amaçlı söz ve üslup açısından özel amaçlı anlatılar bu türde oluşturulur.” (Bahtin: 2002: 218) Bu üçüncü tipi Bahtin çoksesli (polifonik) söylev adı altında açıklamaktadır. Demek, mezkûr sınıflandırmaya göre edebi eserde yazar konuşması, kahramanlar konuşması ve bununla birlikte onların karışımından oluşan ayrı bir polifonik konuşma da vardır.

Edebi söylev tiplerinin Bahtin tarafından ileri sürülen mezkûr tasnifini birçok edebiyat bilimcisi doğru olarak kabul etmiş ve onun kullandığı tasnif ve terimleri kendi çalışmalarında kullanmışlardır. Yalnız Rus edebiyatçısı A. Fedorov, adı geçen tasnife küçük bir “düzeltme” ekleyerek dördüncü tipi oluşturmuştur. Bu tipi ‘özel olmayan düz söylev’ (nesobstvenno-pryamaya reç) (Mamajonov: 1966: 76) diye adlandırır. Özbek edebiyat bilimcisi S. Mamajonov, Rus edebiyatçı Fedorov’un bu görüşüne katılmadığını şu şekilde açıklar:

“A. Fedorov’un tasnifindeki üçüncü ve dördüncü madde başı altında verilen fikirler aslında aynı şeylerdir. Yani ‘iç konuşma’nın birer çeşididir. Çünkü kahramanın

düşüncesi, kendisiyle konuşması, başka birisiyle hayalen yürüttüğü münazara ve yazarın kendi kahramanı adına, onun kılığına girerek konuşması ve benzeri durumların hepsi 'iç konuşma'nın çeşitli görünüşleridir. İşte bunun için iki madde başı altında verilenleri birleştirmek gerekir" (Mamajonov: 1966: 77).

Biz, Mamajonov'un fikirlerine katılmıyoruz. Çünkü âlimin, bu fikriyle edebi eserde ortaya çıkacak "iç konuşma" ile "monolog" türündeki söylevi karıştırmış olduğu görünmektedir. Aslında, Fedorov'un belirttiği farklı söylev türleridir ve her birinin kendine özgü görevi vardır.

Bahtin'in Dostoyevski eserleriyle ilgili çalışmasında ortaya koyduğu 'tasniften bu yana yüz yıla yakın (Bahtin'in adı geçen çalışması 1929'da yayımlanmıştı) zaman geçti. Bugüne dek nice yazarlar geldi geçti. Nice eserler yazıldı çizildi. Edebi eserlerde konuşma tipi ve türünün sayısız biçimi denendi. Bununla birlikte Bahtin'in çalışmasının Dostoyevski'nin eserleri bazında yapıldığını göz önünde bulundurursak, diğer yazarların eserlerinde farklı söylev türlerinin de bulunmasının imkânsız olmadığını anlarız. Örneğin, James Joyce'un 'Ulysses' ya da Leo Tolstoy'un 'Savaş ve Barış' roman-epopelerinde karşımıza çıkan poetik söylev tipleri, tür ve çeşitlerinin zenginliği fikrimizi kanıtlar niteliktedir (Solijonov: 2002: 91).

Bunları göz önünde bulundurarak çağdaş edebiyat örneklerinde gözlemlenen poetik söylev tiplerini aşağıdaki gibi sınıflandırmayı öneririz:

1. Yazarın konuşması,
2. Diyalog,
3. Monolog,
4. İç konuşma,
5. Başka birisinin konuşması.

Son dönem Özbek yazarların dili kullanmayla ilgili tutumlarını zamana uygun olarak değiştirdikleri için edebi tasvirde de özgün denemeler ortaya çıkmıştır. Artık edebi eserde dil ve söylev sorunu merkezi konuma gelmiştir. Söylev biçiminde yazarın kendine has üslubu, dil zevki, mevcut materyalden yararlanma mahareti, betimleme yeteneği gibi etkenler edebiyat araştırmacılarının dikkatini çekmektedir. Yazarlar dili sadece toplumsal sorunları anlatmada kullanılan araç olarak değil, belki bireyin kendi iç dünyasını anlatan, kendisiyle sürekli konuşan, tartışan, çekişen bir insanın dünyasına ışık tutan vasıta olarak algılamaktadırlar. Kısacası, yeni dönem yazarlarımız, Sovyet döneminden farklı olarak, insanın anlatmaya kendisinden de sakındığı sırlarını, toplumu oluşturan bireyin herkesten gizlediği dert ve düşüncelerini dile getirmeye başladılar. Bu süreçte üslup ve yaklaşım tarzında da ciddi fark gözetilmeye başladı.

Her bir edebi eser esas itibarıyla dil hadisesi, söylev sonucundan oluşur. Bu yüzden de edebi eserin dili, yazarın maharetinin baş ölçüsü olarak idrak edilir. Bilindiği üzere, edebiyatın başı dildir. Renk olmadan tasviri sanatı düşünemediğimiz, ahenksiz

müziği tasavvur edemediğimiz gibi dilsiz de edebiyatın oluşumunu anlamak mümkün değildir. Edebi eser yapısındaki önemli unsurlar – karakter, şerait, konu, ilke, olay örgüsü, kompozisyon, olaylar, betimleme tekniği, psikolojik analiz, zıtlık ve diğerleri – dil vasıtasıyla ortaya çıkar, daha doğrusu bunların hepsi dilin kendisinde vardır. Yazarın amacı da eserin mahiyeti de dile bağlıdır. Bağımsızlık döneminde yazılan eserlerdeki poetik söylev çeşitlerini belirlerken “dil paylaşımı” konusunun ciddi önem arz ettiğini söylemek gerekir. Eserlerdeki söylev biçemi ve çeşitlerini aşağıdaki gibi sınıflandırmamız mümkün olduğu fikrindeyiz:

1. Monolog-anlatıcı söylevi,
2. Çift sesli söylev,
3. Çok sesli (polifonik) betimleme üslubu,
4. Ahengin çeşitliliği: düz, coşkulu, müzikal, hitabet, belagat üslubu,
5. Deyimlerin yapısal özelliklerine göre: kesik, darplı, yayvan, ritmik özlü üslup,
6. Dil birimleri açısından: eski ve yeni sözcükleri kendinde barındıran yazar söylevi. Şuur altındakileri betimlemeye yönelik eserlerde ortaya çıkan iç konuşma ve bu tür konuşmanın monologlardan farkı,
7. Hem yazar hem karakterin konuşmasına sindirilmiş başka birisinin söylevi vb.

Sonuç

Son dönem Özbek edebiyatı fevkalade kendine özgü eserlerle zenginleşti. Dil, konu ve biçem yönünden en iyi eserlerini vermeye başladı. Bununla birlikte, edebi eserlerde ortaya çıkmakta olan poetik söylevin tür ve biçemleri edebiyat bilimcilerine yeni araştırma seçenekleri sunmaktadır. Bunu fark etmek için son yıllarda yayımlanan birkaç esere bakmanın yeterli olacağı kanaatindeyiz. Önemli olan, halk konuşma dilinin çok özel unsurlarını anlatım tarzına yansıtma, yazar ve karakter seslerinin karışmasını sağlamaktır. Çok sesli söylevin kendine özgü tipleri ve ahenk çeşitliliği modern Özbek nesrinin ana belirtileri sayılmaktadır.

Kaynakça

- Adabiy turlar va janrlar* (1991-1993). 3 jildlik. Toshkent: Fan.
- HOLMURADOV A. (2008). *O'zbek qissachiligi: taraqqiyot muammolari*. Toshkent: Avtoref.
- IMOMOVA G. (1993). *Milliy xarakter yaratishda badiiy nutqning o'rn*. Toshkent: Avtoref.
- JO'RAEV T. (1994). *Ong oqimi va tasviriylik*. Toshkent: Avtoref.
- MAMAJONOV S. (1966). *G'afur G'ulom prozasi*. Toshkent: Adabiyot va san'at nashriyoti.
- MAMAJONOV S. (1972). *Uslub jilolari*. Toshkent: Adabiyot va san'at nashriyoti.
- RAHIMOV Z. (2000). *“Ulug'bek xazinası” roman poetikasi*. Toshkent.
- SOLIJONOV Y. (2002). *XX asrning 80-90 yillari o'zbek nasrida badiiy nutq poetikasi*. Toshkent: Avtoref.

БАХТИН, М. М. (2002). *Проблемы поэтики Достоевского*. Собрание сочинений. Том. 6. (1963 работы 1960-х-1970-х г.г.) Москва: Русские словари. Языки славянской культуры.

БАХТИН, М. М. (1979). *Эстетика словесного творчества*. Сост. Бочаров С.Г. Москва: Исскуство.